

KASTEELKATERN

Maart 2011 ■ jaargang 13 ■ nummer 32

Periodiek van de Nederlandse Kastelenstichting

COLOFON

Kasteelkatern is een uitgave van de Nederlandse Kastelenstichting en verschijnt 4 keer per jaar.

Redactieadres Kasteelkatern
Nederlandse Kastelenstichting
Markt 24
3961 BC Wijk bij Duurstede
T 0343-578995
F 0343-591403
E info@kastelen.nl
I www.kastelen.nl

Eindredacteur
dr. F. Vogelzang

Redactie
mevr. drs. J.M.M. Wielinga
mevr. drs. L.D. Wessels

Aan dit nummer werkten verder mee
mevr. F. van der Meulen MA
mevr. L. Vos MA

Omslag: Huis Backenhagen,
Deldenerbroek (Overijssel).
Foto Peter van der Wielen, 1999.

Ontwerp: Nika Grafische Vormgeving
Vormgeving: Alphons te Beek

Druk: GVO grafisch bedrijf B.V.
Ponsen & Looijen te Ede
Oplage 2000

De NKS aanvaardt geen verantwoordelijkheid voor ingezonden stukken en behoudt zich het recht voor om ingezonden stukken zonder opgaaf van redenen te weigeren. Aan alle artikelen wordt de meeste zorg besteed, maar de ervaring heeft geleerd dat desondanks fouten niet geheel te voorkomen zijn.

Kasteelkatern is een uitgave van de NKS en wordt gratis toegezonden aan de begunstigers en relaties van de stichting.

U kunt uw reactie of artikel sturen naar hierboven genoemd adres. Mocht u teksten uit deze uitgave willen overnemen, neemt u dan contact op met de redactie.

De uiterste datum voor het opleveren van kopij voor het volgende nummer is: 23 maart 2011.

De volgende uitgave van Kasteelkatern verschijnt in mei 2011.

VAN DE REDACTIE

De Nederlandse Kastelenstichting is ook het kenniscentrum in Nederland op gebied van kastelen en buitenplaatsen. Vanuit die functie initiëren we regelmatig wetenschappelijk onderzoek. Dat kan zowel 'zuiver' wetenschappelijk onderzoek zijn, naar aspecten die de geschiedenis of de bouw van kastelen betreffen, maar ook meer toegepaste wetenschappelijke studies. Die laatste zijn vaak op het gebruik en de maatschappelijke rol van het kasteel of de buitenplaats gericht. Het komt echter ook regelmatig voor, dat beide aspecten in elkaar overlopen.

In deze aflevering van Kasteelkatern besteden we aandacht aan twee van die onderzoeken, die met begeleiding van medewerkers van de NKS door universitaire studenten zijn uitgevoerd.

Het eerste onderzoek betreft het hergebruik van kastelen als instellingen voor geestelijke gezondheidszorg. Die studie geeft een beeld van de ontwikkelingen binnen de psychiatrie in ons land, waar in de negentiende eeuw de gestichten met name in de natuur werden gesitueerd. Buitenplaatsen bleken zeer geschikte locaties om geesteszieken en verwarde mensen op te vangen en te behandelen. In die periode zijn dan ook tientallen buitenplaatsen heringericht als psychiatrisch ziekenhuis. Nu onze ideeën over de opvang van dergelijke patiënten aan het veranderen zijn, komen deze gewezen landhuizen weer leeg te staan en moet worden nagedacht over herbestemming.

Een heel ander onderwerp is de presentatie van de Tweede Wereldoorlog op kastelen. Sommige kastelen zijn opengesteld voor publiek en proberen middels een museale opstelling de geschiedenis van het gebouw en de omgeving aan de bezoeker beleefbaar te maken. Bijna in alle kastelen heeft de Tweede Wereldoorlog zijn

sporen nagelaten, maar in de museale opstellingen is daarvan lang niet altijd iets te merken. Waar ligt dat aan? Dat is de vraag die ten grondslag lag aan het tweede in dit Kasteelkatern opgenomen onderzoek. Ook in volgende nummers van ons blad zullen we regelmatig verslag doen van de resultaten van onderzoek door de NKS. Daarnaast blijven we alert op bedreigingen en doen we verslag van de nieuwste ontwikkelingen op kasteelgebied. Wilt u nog actueler op de hoogte gehouden worden? Schrijf u in voor onze digitale nieuwsbrief. Zie daarvoor www.kastelen.nl.

advertentie

K O Z E L

Kozel bouw

Nieuwbouw
Onderhoud
Renovatie
Restauratie

gespecialiseerd in
monumentenrestauraties

Melkwegstraat 16
2516 AJ Den Haag

T 070 381 51 11
F 070 383 95 36

info@kozelbouw.nl
www.kozelbouw.nl

KASTELEN IN OORLOGSTIJD

DE PRESENTATIE VAN DE
TWEDE WERELDOORLOG
OP NEDERLANDSE KASTELEN,
BUITENPLAATSEN EN LANDHUIZEN

door Froukje van der Meulen

Voor veel mensen zijn kastelen, als defensieve bolwerken, verbonden met oorlog en oorlogsvoering. In Nederlandse kastelen, buitenplaatsen en landhuizen is echter bijzonder weinig zichtbaar van de oorlog die vandaag de dag het meest tot de verbeelding spreekt: de Tweede Wereldoorlog. Wie daar meer van wil weten, komt al gauw terecht in verborgen kamers, die lastig toegankelijk zijn voor publiek.

Froukje van der Meulen is onlangs afgestudeerd.
Zij studeerde Erfgoedstudies aan de
Universiteit van Amsterdam

In kasteel Waardenburg zijn vlak na de oorlog vijf spottekeningen van de Binnenlandse Strijdkrachten op de muur achtergelaten. Na de restauratie, voltooid in 2009, is deze kamer getransformeerd tot kantoorruimte en zijn de schilderijen door de wandbespanning aan het zicht onttrokken. Eén schildering is nog zichtbaar wanneer twee luiken worden geopend. Dit voorbeeld is typerend voor de omgang met het oorlogserfgoed op kastelen, buitenplaatsen en landhuizen in Nederland. De sporen worden gedoogd, geconserveerd in sommige gevallen – maar zeker niet benadrukt. En dat is eigenlijk vreemd, want de Tweede Wereldoorlog heeft een enorme impact gehad op het Nederlandse kastelenbestand. Dat zou, ook gezien de recent sterk toegenomen interesse in de Tweede Wereldoorlog, de verwachting rechtvaardigen dat deze laag van de geschiedenis steeds meer in de presentatie van kastelen gereflecteerd wordt.¹ In hoeverre dat het geval is, is het afgelopen jaar onderzocht.

De Tweede Wereldoorlog

Nog niet eerder is er uitgebreid onderzoek gedaan naar Nederlandse kastelen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Om hiervan een indruk te krijgen, is geprobeerd een overzicht te maken van de situatie van kastelen, buitenplaatsen en landhuizen door heel Nederland. Naast dit onderzoek naar de representatie heeft Mariëlle Bakker namens de NKS een uitgebreide inventarisatie gemaakt van de oorlogsschade aan de kastelen. In een volgend nummer van Kasteelkatern wordt daarvan verslag gedaan. In ieder geval blijkt dat kastelen aan het begin van de oorlog werden ontzien. Feitelijk ging het leven in veel kastelen na de capitulatie lange tijd zijn gewone gang. Zo trok het Muiderslot, ingericht als museum, in 1943 nog ruim 9800 bezoekers.²

Toch bleven kastelen en buitenplaatsen niet buiten schot. Vooral inkwartiering van Duitse of Nederlandse soldaten kwam veelvuldig voor. Ook voor andere praktische doeleinden bleken kastelen geschikt, zoals luxe onderkomens, hospitalen, kinderopvang, bordelen, of gevangenkampen. Dankzij de afgelegen ligging en de vele verborgen ruimtes werden kastelen ook gebruikt voor niet door de bezetter geplande functies, zoals het verstoppen van onderduikers. Dit alles leidde tot veel materiële schade, niet alleen door onzorgvuldig gebruik, maar ook door bombardementen of beschietingen. Soms was dat een ongelukkige speling van het

.....

Linksboven: Muurtekeningen Binnenlandse Strijdkrachten in Kasteel Waardenburg, tijdens restauratie, 2008.
Foto: Van Hoogevest Architecten.

lot, maar vaak was de schade doelbewust, bijvoorbeeld door geallieerden die de in het kasteel gelegeerde Duitse troepen wilden verjagen. Dat geldt met name voor veel Gelderse en Limburgse kastelen, die een tijdlang midden in de frontlinie lagen. Uiteindelijk werden minimaal 37 kastelen, buitenplaatsen en landhuizen volledig verwoest of gesloopt vanwege oorlogsactiviteiten, ten minste 57 kastelen door de Duitse bezetter gevorderd voor militaire doeleinden en kregen in elk geval 139 kastelen op de meest uiteenlopende manieren te maken met de gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog.³ Kastelen zijn bovendien in immateriële zin 'aangetast': de herinneringen aan persoonlijke drama's en traumatische gebeurtenissen die er hebben plaatsgevonden, leven nog steeds voort. De Tweede Wereldoorlog heeft daarnaast grote invloed gehad op de manier waarop wij nu over kastelen denken. De vooroorlogse functies waren na 1945 vaak niet meer van toepassing door schade of door confiscatie door de Nederlandse staat. Kastelen stonden leeg en beschadigd in het Nederlandse landschap. Die aanblik bracht een omslag in het denken teweeg. Waar vóór de oorlog de toestand al zorgwekkend was, werd ná de oorlog veelal actie ondernomen. Overheid en speciaal daartoe opgerichte stichtingen, zoals de Nederlandse Kastelenstichting, ontfermden zich over kastelen en droegen zorg voor restauratie en hergebruik. Het huidige uiterlijk en gebruik van kastelen is veelal te danken aan deze naoorlogse ontwikkeling.

De presentatie van de oorlog

Gedurende de twintigste eeuw kregen veel kastelen en buitenplaatsen een nieuwe, publieke functie als museum, feestlocatie of congrescentrum. Door middel van rondleidingen, routings, tekstborden en bezoekersgidsjes, websites en folders en maar ook door naoorlogse restauraties krijgt de bezoeker een bepaald beeld van het kasteel voorgeschoteld. De periode van de Tweede Wereldoorlog wordt op zeer uiteenlopende manieren

gepresenteerd. In sommige kastelen wordt de oorlogsgeschiedenis verzwegen, soms overheerst het romantische beeld van 'grootmoeders tijd' of het ridderkasteel, zoals op kasteel Doornenburg. In dit kasteel zijn nauwelijks sporen te bekennen van de oorlog, terwijl het gebouw toch ernstig beschadigd raakte tijdens geallieerde bombardementen. Aan de andere kant zijn er kasteelmusea waar de Tweede Wereldoorlog een plek in de vaste presentatie heeft gekregen, zoals op Doorwerth, waar de met kogels doorzeefde windvaan herinnert aan beschietingen door de geallieerden. Soms, tijdens incidentele activiteiten zoals Bevrijdingsdag, speelt de oorlog zelfs een hoofdrol op het kasteel. Over het algemeen valt echter op dat de Tweede Wereldoorlog niet of vrij beperkt gepresenteerd wordt.

Waardoor wordt deze vaak stroeve omgang met de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog veroorzaakt? De complexiteit van het oorlogserfgoed, die zorgt voor verwarring en pijnlijke herinneringen, maakt het lastig om het oorlogsverhaal goed over te brengen aan het publiek. Hoe goed bedoeld ook, de boodschap aan de bezoekers komt vaak verdraaid of zelfs helemaal niet aan. Een bijkomend probleem bij het presenteren van oorlogserfgoed is het ontbreken van authentiek, visueel bewijsmateriaal. Er zijn veel gevoeligheden rond de oorlog, denk aan de voortdurende discussie over 'goed' en 'fout'. Sprekende voorbeelden hiervan zijn de aanwezigheid van 'dadererfgoed' op Clingendael en de restauraties van Doornenburg en Doorwerth. De 'voortgangsgedachte' na de bevrijding zorgde ervoor dat oorlogssporen bewust zijn uitgewist. Daardoor geeft het kasteel zelf geen aanleiding tot vragen of vertellen over de Tweede Wereldoorlog. Bovendien is het presenteren van oorlogserfgoed niet altijd gewenst. Kasteelbezoekers komen niet voor de Tweede Wereldoorlog naar een kasteelmuseum, maar om mooie spullen te zien en te leren over 'hoe men vroeger leefde'. De Tweede Wereldoorlog, met alle levendige herinneringen hieraan, past niet in het geijkte verhaal en is daarmee dissonant.

Ongewenste dadersporen op Clingendael

Het huis Clingendael, dat tussen 1643 en 1660 gebouwd is en in 2003 als beschermd rijksmonument is aangewezen, is niet geopend voor publiek en daarom ook niet gemusealiseerd. Hier is het Instituut Clingendael, het Nederlands Instituut voor Internationale Relaties, gehuisvest. Op het landgoed kunnen bezoekers vrij rondwandelen. De tuinen zijn, zoals dat al eeuwenlang het geval is, bestemd om doorheen te wandelen, te kijken, te genieten.

Het zal de meeste bezoekers van het park ontgaan dat het huis in de Tweede Wereldoorlog gebruikt werd als onderkomen voor Rijkscommissaris Arthur Seyss-

Inquart en zijn familie. Met de komst van Seyss-Inquart werd Clingendael een bestuurlijk centrum voor de Duitse bezetter in Nederland. Seyss-Inquart gaf er grote diners en partijen en ontving vrijwel alle kopstukken van het Derde Rijk, zoals Heinrich Himmler, de Reichsführer-SS en Hans Rauter, het hoofd van de Waffen-SS in Nederland.⁴

Seyss-Inquarts komst naar Clingendael betekende bovendien een aantal ingrijpende veranderingen voor het huis en het landgoed. Voordat hij de woning betrok, liet hij haar in 1940 grondig renoveren.⁵ Omdat het landgoed onderdeel was van de Atlantikwall, waarvoor vrij schootsveld nodig was, werd ongeveer de helft van het Duinbos gekapt. Op het landgoed verrees een groot aantal bunkers, waaronder een enorme, met zadeldak gecamoufleerde bunker voor Seyss-Inquart zelf. Naast de hoofdingang verrees een wachthuis met rieten dak en beschilderde luiken luiken voor de Grüne Polizei en er kwam een extra woning voor het bewakingspersoneel. De 'Hut', het vroegere logeershuis, werd voorzien van een rieten dak en werd verplaatst naar de schapenweide. Langs de oostkant van Clingendael werd een tankgracht gegraven. Landgoed Clingendael veranderde in 'Festung Clingendael'.⁶

Door de restauratie van het huis en de nieuwe inplanting van de tuin is er veel veranderd sinds de Tweede Wereldoorlog, maar wie beter kijkt, ziet overal op het landgoed 'dadersporen'. De tankgracht ligt er nog steeds. Het wachthuis voor de Grüne Polizei is in ge-

bruik als woning en de 'Hut', door Seyss-Inquart verplaatst, is nu een theeschenkerij. In het omringende land staat nog een bunker waar vleermuizen de winter doorbrengen. De bunker van Seyss-Inquart is in gebruik door het ministerie van Defensie. Het poortgebouw, dat is herbouwd in 1986, bevat een kleine plaquette uit 1946 die herinnert aan de verhoren van twee Nederlandse militairen door Heinrich Himmler, Seyss-Inquart, Rauter, Schumann, Harster en Wolff.

Het informatiebord bij de ingang van het park meldt niets over de oorlogsgeschiedenis. Wie een van de twee wandelroutes volgt, wordt wel langs het wachthuisje geleid, maar niet langs bunkers of de tankgracht. De bunker van Seyss-Inquart, die uniek is in zijn soort en geheel bewaard is gebleven, wordt slechts bij hoge uitzondering geopend voor groepen geïnteresseerde mensen. Het bezoekersgidsje is daarentegen zeer open over de oorlogsgeschiedenis.⁷ Ook op de website van Instituut Clingendael worden enkele woorden gewijd aan de Tweede Wereldoorlog.⁸ Een duidelijk beleid met betrekking tot het oorlogserfgoed op landgoed Clingendael ontbreekt: de sporen zijn niet stelselmatig verwijderd, maar worden evenmin benadrukt. Voor wie het wil zien, zijn de dadersporen zichtbaar – voor wie het niet weet, blijven ze verborgen.

De zuiverende restauraties van Doorwerth en Doornenburg

De Gelderse kastelen Doorwerth en Doornenburg hebben, naast de vier beginletters van hun naam, een groot deel van hun twintigste-eeuwse geschiedenis gemeen. Beide kastelen werden vanwege hun deplorabele toestand onder de hoede genomen van stichtingen, respectievelijk de in 1909 opgerichte 'Vereeniging De Doorwerth' en de in 1936 opgerichte 'Stichting tot Behoud van den Doornenburg'. Deze organisaties zorgden ervoor dat de kastelen gerestaureerd werden: Doorwerth van 1910 tot 1915 (waarbij de restauratie aanleiding gaf tot felle discussies over restauratie-ethiek

Links: Het beleven van de middeleeuwen op Kasteel Doornenburg, 2010. Foto: auteur.

Boven: De presentatie van de Tweede Wereldoorlog in Kasteel Doorwerth, 2010. Rechts de met kogels doorzeefde windvaan. Foto: auteur.

Rechts: Wachthuis voor de Grüne Polizei bij Clingendael, 2010. Foto: auteur.

die uiteindelijk leidden tot het opstellen van restauratiebeginselen in 1917) en Doornenburg van 1937 tot 1941. Beide kastelen werden, dankzij hun gunstige ligging, na de slag om Arnhem in het najaar van 1944 in gebruik genomen door Duitse troepen. Doorwerth huisvestte een compagnie van de Waffen-SS en fungeerde als opslagplaats voor munitievoorraden, Doornenburg deed dienst als Duits hoofdkwartier. De kastelen kwamen in de frontlinie te liggen en werden belegerd door de geallieerden. Doorwerth werd beschoten vanaf de overkant van de Rijn. Het kasteelgehucht Doorwerth werd hierbij volledig verwoest en ook het kasteel leed grote schade. De genadeklap werd uitgedeeld door de Duitse soldaten, die wilden voorkomen dat de geallieerden de uitkijkpost konden gebruiken. Doornenburg werd in januari en maart 1945 door de Engelse luchtmacht gebombardeerd. Bij de luchtaanvallen werden verschillende gebouwen van de voorburch en de hoofdburch verwoest – en dat terwijl de Duitse soldaten al waren vertrokken.

Beide stichtingen spanden zich na de oorlog in om 'hun' kasteel weer in oude staat te herstellen. De kastelen werden gerestaureerd, al is reconstructie misschien een betere term: een ruïne was het enige wat er nog restte. De restauratie van Doorwerth duurde van 1946 tot 1983, het herstel van Doornenburg van 1947 tot 1968. In beide gevallen is gekozen voor het terugbrengen van de middeleeuwse architectuur. Doornenburg is nog altijd in bezit van de Stichting tot Behoud van den Doornenburg; Doorwerth is tijdens de restauratie, in 1956, overgegaan naar de Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen. Beide kastelen zijn tegenwoordig geopend voor publiek.

De parallellen lijken frappant en Doorwerth en Doornenburg zijn niet de enige kastelen die een dergelijke geschiedenis kennen. Verval als gevolg van verwaarlozing, restauratie, gebruik als Duits hoofdkwartier, fikse oorlogsschade, opnieuw restauratie en openstelling voor publiek – het proces is haast exemplarisch te

noemen voor de twintigste-eeuwse geschiedenis van kastelen.

Ook exemplarisch is de reactie van de kasteelbeschermers na de oorlog: het land moest weer worden opgebouwd. Het puin moest geruimd, de schade hersteld en het leven ging door. Wie tegenwoordig de twintigste-eeuwse reconstructies van Doorwerth en Doornenburg beter beziet, voelt aan dat er iets niet klopt. Ze lijken te mooi. De Tweede Wereldoorlog is weggepoetst; geen kogelgat herinnert nog aan de grootste vernietiging die deze kastelen ooit gekend hebben. Dit besluit moet gezien worden tegen de achtergrond van de destijds heersende restauratie-ethiek – ondanks de eerder genoemde, naar aanleiding van de restauratie van Doorwerth opgestelde restauratiebeginselen uit 1917, die uitgingen van 'behoud voor vernieuwing', werd er in de praktijk nog veel 'teruggerestaureerd'. Bovendien koos men tijdens de wederopbouw liever voor een reconstructie om zo een historische breuk te voorkomen en de historische identiteit van het complex te behouden. En waarom ook een herinnering bewaren aan de wandaden tijdens de oorlog?

Hoewel er op het oog niets meer te zien is van de oorlogsperiode, is de presentatie in beide kastelen open over het verleden. Tijdens de rondleiding door Doornenburg wordt de moderne geschiedenis van het kasteel als eerste verteld, waarna wordt overgegaan tot een verhaal dat meer is gericht op middeleeuwen en de manier waarop men toen in het kasteel geleefd moet hebben. Er is een duidelijke keuze gemaakt voor de middeleeuwen, waarbij de bezoeker wel op de hoogte is gebracht van de reconstructie.

In de presentatie van Doorwerth is geen keuze gemaakt voor een periode: de bezoeker kan zelf rondlopen en volgt een routing die langs verschillende stijlkamers met meubels, tekstborden en hier en daar zelfs geluiden leidt. De collectie van het huismuseum gaat naadloos over in die van het Museum Veluwezoom en het Jachtmuseum, hetgeen soms wat verwarring oplevert over de geschiedenis en het vroegere gebruik van het kasteel zelf. De vernietiging en wederopbouw van het kasteel worden duidelijk uitgelegd op twee panelen, maar deze zijn bijna aan het eind van de routing geplaatst. De oplettende bezoeker beseft dan dat hij in een reconstructie rondloopt, maar voor beide kastelen geldt: wie het oorlogsverleden niet wil zien, ziet het niet.

Links: Bunker van Seyss-Inquart, 2010. Foto: auteur.

Rechtsboven: Poortgebouw met plaquette ter herinnering aan het verhoor van Nederlandse militairen, 2010. Foto: auteur.

Conclusie

Kastelen, buitenplaatsen en landhuizen hebben veelal een eeuwenlange geschiedenis en meer dan één oorlog meegemaakt, maar juist de Tweede Wereldoorlog heeft een cruciale rol gespeeld in de manier waarop kastelen vandaag de dag bestaan. De ontwikkelingen die leidden tot de manier waarop kastelen tegenwoordig beschermd, beheerd, gemusealiseerd en geëxploiteerd worden, zijn door de gevolgen van de oorlog in gang gezet of in een stroomversnelling terechtgekomen.

Toch blijkt over het algemeen dat de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog niet of vrij beperkt gepresenteerd wordt. Dat geldt niet alleen voor de hierboven genoemde voorbeelden, maar voor tientallen kastelen die zijn opengesteld voor publiek. Vaak overheerst in de presentatie het romantische beeld van grootmoeders tijd of het ridderkasteel. In de meeste gevallen van kastelen die opengesteld zijn voor publiek wordt het oorlogsverleden echter niet verzwegen – wie ernaar zoekt of vraagt, komt er wel achter, maar een rol in de vaste presentatie of rondleiding speelt het niet. Een eenduidig beleid ten aanzien van het oorlogserfgoed is er in de meeste gevallen evenmin.

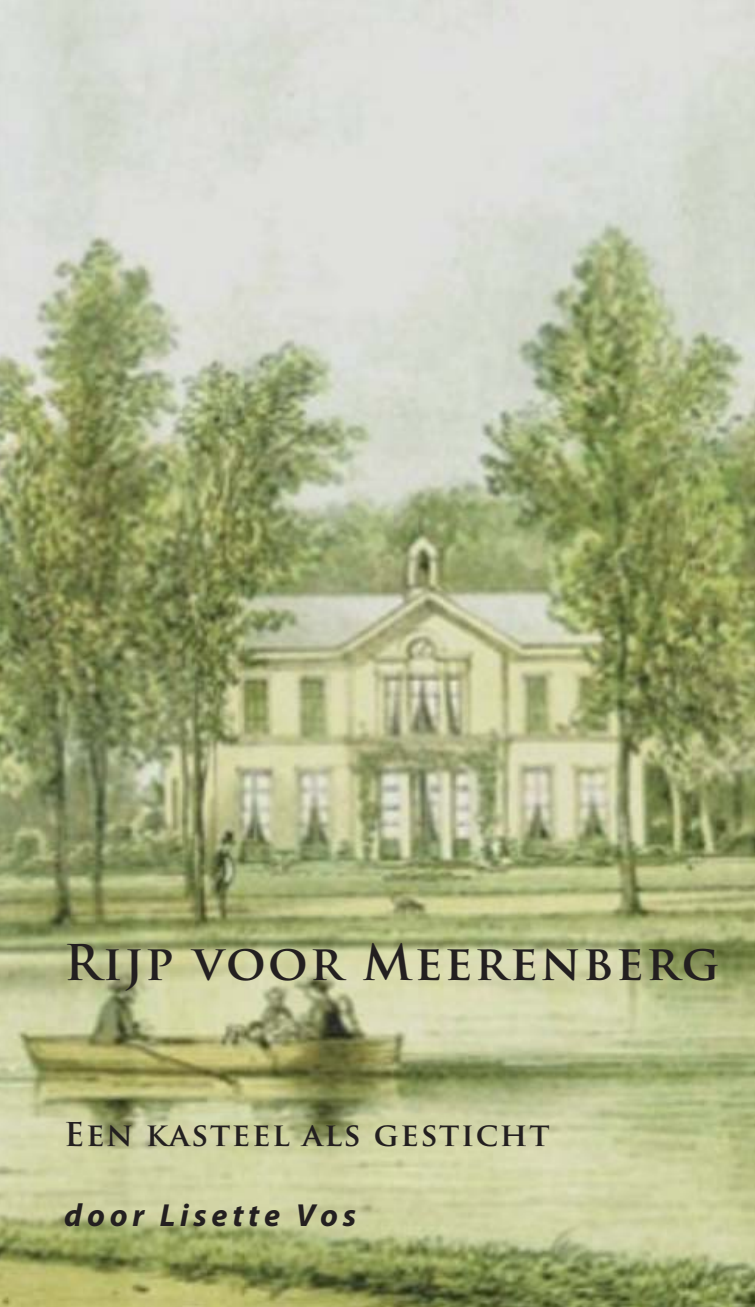
Uit dit onderzoek blijkt echter ook dat aandacht voor het oorlogserfgoed in de presentatie op kastelen en buitenplaatsen toeneemt. De aanwezigheid ervan wordt steeds meer gebruikt als een extra betekenislaag in de presentatie. Het besef groeit dat het presenteren van oorlogserfgoed weliswaar voor problemen kan zorgen, maar dat door het niet kunnen of niet willen noemen van de oorlogsgeschiedenis een belangrijke betekenislaag van het kasteel wordt overgeslagen. Het wegmoffelen van oorlogserfgoed door middel van restauratie en museale presentatie zorgt immers voor een eenzijdig beeld, waarbij voorbijgegaan wordt aan de zeer bepalende twintigste-eeuwse laag van het kasteel. Deze ontwikkeling komt overeen met de huidige tendens waarin steeds meer aandacht komt voor de

Tweede Wereldoorlog. Nu de groep van oorlogsgetroffenen en ooggetuigen steeds kleiner wordt, staat niets meer in de weg om de oorlog in al zijn facetten te herdenken. Na een periode van herdenken van voornamelijk de helden van onderdrukking en verzet, sinds de jaren zestig met meer nadruk op allerlei verschillende 'soorten' slachtoffers, lijkt nu de tijd aangebroken om het verhaal van de oorlog ook vanuit de daders te beschouwen.⁹ Niet alleen in de geschiedenis van kastelen, maar in de hele nationale geschiedenis van Nederland is de Tweede Wereldoorlog een sleutelmoment geworden.

Het is daarom wenselijk dat er in de toekomst meer onderzoek wordt gedaan op dit gebied en dat de Tweede Wereldoorlog tot de vaste presentatie van meer Nederlandse kastelen en buitenplaatsen zal gaan behoren, zodat deze kennis niet alleen onder kastelenkenners blijft, maar ook voor het publiek niet meer achter het behang verborgen blijft. ■

Noten

- 1 Voor de recent toegenomen interesse in de Tweede Wereldoorlog, zie: F. van Vree & R. van der Laarse [red]. *De dynamiek van de herinnering. Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context*. Amsterdam 2009; M. de Keijzer & M. Plomp [red]. *Een open zenuw. Hoe wij ons de Tweede Wereldoorlog herinneren*. Amsterdam 2010
- 2 H. Boers, Y. Molenaar & G. van der Stroom. *Het Muiderslot. Fameux ende in 't ooghe leggende*. Zwolle 2004. 62.
- 3 Aantallen gebaseerd op het overzicht 'Kastelen tijdens de Tweede Wereldoorlog', afkomstig uit: Froukje van der Meulen. *Kastelen in Oorlogstijd. De omgang met de Tweede Wereldoorlog in de presentatie van Nederlandse kastelen, buitenplaatsen en landhuizen*. Ongepubliceerde scriptie. Universiteit van Amsterdam 2010.
- 4 M. Hardenberg. *Het oude Benoordenhout. Geschiedenis van Clingendael en de omgeving van het park*. Den Haag 1974. 60-61.
- 5 F.R. Hazenberg e.a., *Wassenaar in de Tweede Wereldoorlog*. Wassenaar 1995.
- 6 J.S.H. Gieskes. 'Geschiedenis van Clingendael in kort bestek'. *Cascade, Bulletin voor tuinhistorie*. 18e jaargang (2009), nr. 1.
- 7 Gemeente Den Haag, Dienst Stadsbeheer. *Welkom op de landgoederen Clingendael en Oosterbeek. Van historie naar toekomst*. Den Haag 2004.
- 8 www.clingendael.nl/about/history.html. Bekeken op 23-06-2010.
- 9 R. van der Laarse. 'Kunst, kampen en landschappen. De blinde vlek van het dadererfgoed.' In: Frank van Vree & Rob van der Laarse [red]. *De dynamiek van de herinnering. Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context*. Amsterdam 2009. 191.

RIJP VOOR MEERENBERG

EEN KASTEEL ALS GESTICHT

door Lisette Vos

Tegenwoordig hebben veel kastelen en buitenplaatsen hun oude functie verloren. Veel van deze objecten worden gebruikt voor nieuwe functies om sloop te voorkomen. Nieuwe functies stellen nieuwe eisen. Recentelijk is een NKS-onderzoek naar de herbestemming van kastelen en buitenplaatsen als instelling voor geestelijke gezondheidszorg afgerond. Een voorbeeld daarvan is landgoed Meerenberg in Santpoort.

Lisette Vos is afgestudeerd als sociaal-geograaf aan de Universiteit Utrecht

Rond 1650 waren op de plek van het latere Meerenberg enkele blekerijen gevestigd. De omgeving van Santpoort werd vaker gebruikt door blekerijen die graag in de buurt van de schone duinbeken en -wellen gevestigd waren. Aan het einde van de zeventiende eeuw werd het onder Haarlemse kooplieden populair om de zomer buiten de stad door te brengen en sinds die tijd nam het aantal hofsteden en buitenplaatsen in de regio Santpoort en Bloemendaal sterk toe. De blekerijen maakten plaats voor de hofsteden Cloeckendaal, Valckenburgh en Rust van Onrust. Zij op hun beurt gingen op in het landgoed Meerenberg.

Initiatief van de provincie

In 1841 kregen alle provinciale overheden via de Eerste Krankzinnigenwet de verplichting opgelegd om zorg te dragen voor de bouw van gestichten voor geesteszieken. Zo ook de provincie Noord-Holland. Om de financiën daarvoor rond te krijgen werd in 1842 aan alle inwoners van Noord-Holland verzocht om geld te doneren voor de bouw van dergelijke gestichten. Midden negentiende eeuw waren er reeds enkele gestichten voor krankzinnigen in de provincie, maar ze hadden te kampen met ruimtegebrek en bovendien waren de gebouwen niet speciaal ingericht voor de verzorging van krankzinnigen. Er moest iets gebeuren. Een speciale commissie van de provincie concludeerde dat Noord-Holland één nieuw gesticht moest bouwen en dat bij voorkeur moest doen in de duinstreek, tussen Vogelenzang en Castricum. Het oog viel op het landgoed Meerenberg, dat mede door de afgelegen ligging aantrekkelijk was. Het voldeed daarmee aan de eisen van afdoende isolement van de maatschappij. Een ander voordeel van de locatie was de natuurlijke omgeving. Meerenberg werd aangekocht in 1844 voor de prijs van 26.021 gulden. De landelijk bekende architect Jan David Zocher kreeg de opdracht om het gesticht te ontwerpen. Hij was vooral bekend om zijn ontwerpen van romantische Engelse tuinen. De totale kosten voor de bouw bedroegen 315.600 gulden. Het gesticht werd ontworpen volgens het corridorstelsel. De grote afdelingen lagen in een gesloten vierkant rondom een binnenplaats en werden door brede gangen onderling verbonden. De oude hofstede werd gebruikt als woning. Hij was te klein voor de huisvesting en verzorging van patiënten en bood een mooi onderkomen voor de directeur. Daartoe werd het huis eerst verbouwd door Zocher, die het onder andere uitbreidde met een voorhuis. Zocher ontwierp eveneens het park van het gesticht. De oorspronkelijke buitenplaats werd veranderd in een 'smaakvolle' tuin. De al bestaande vijver was één van de weinige elementen die werden bewaard. De nieuwe tuin moest therapeutisch

Zo konden de snel groeiende patiëntenaantallen worden opgevangen. Ook dit gebouw werd ontworpen volgens het corridorstelsel. Het nieuwe gebouw bleek geen blijvende oplossing voor het ruimtegebrek. Al een jaar na de opening waren alle plekken voor vrouwen vol terwijl er minstens dertig nieuwe patiënten op de wachtlijst stonden. Dit gebouw is in 1986 gesloopt. Vlak bij dit tweede gesticht werd een nieuwe woning gebouwd voor de eerste geneesheer, op de locatie van de vroegere hofstede Bloemendaals Begin. Het is echter niet duidelijk of dit huis toentertijd al verdwenen was of speciaal voor de aanleg van de nieuwe woning werd gesloopt. Een andere toevoeging op Meerenberg was in 1898 het eerste internaat voor krankzinnigenverplegers. De personeelswoningen werden vanaf 1877 in eerste instantie aan de Brederodelaan ten zuidoosten van Meerenberg gebouwd. De laatste woningen zijn gebouwd in 1969 aan de Pinellaan.

Het oude landhuis Meerenberg, tegenwoordig Meerzicht geheten, verloor aan het einde van de negentiende eeuw zijn functie als directeurswoning. Daarna is het herbestemd als broederhuis, therapiegebouw, patiëntensociëteit en theeschenkerij. In 1976 waren er plannen om het huis te slopen om plaats te maken voor geplande grootschalige nieuwbouw. Deze plannen zijn echter niet doorgezet.

Een enkeltje Santpoort

Het gesticht Meerenberg en haar patiënten waren al snel niet meer weg te denken uit Santpoort. De uitspraken 'Rijp voor Meerenberg' en 'Een enkeltje Santpoort' waren heel gangbaar. Op het station was zelfs een aparte wachtkamer voor krankzinnigen ingericht. Ook was er een speciale aftakking van het spoor voor de goederen naar het gesticht. Deze is gebruikt tot 1954. In 1918 werd de naam van de inrichting veranderd van Meerenberg naar Provinciaal Ziekenhuis Santpoort. De provincie koos hiervoor, omdat de oude naam inmiddels te veel negatieve associaties oproep.

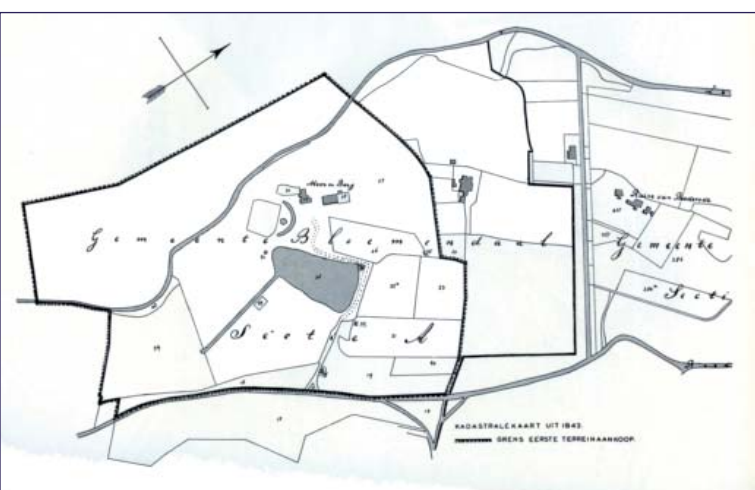
In de jaren zeventig en tachtig ontstonden nieuwe ideeën in de psychiatrie. De bestaande methoden waren te ongedifferentieerd en maakten geen goed onderscheid tussen de verschillende patiënten. Evenmin voldeden de inmiddels oude gebouwen van Meerenberg aan de moderne eisen. In de jaren tachtig vond dan ook grootschalige nieuwbouw op het terrein plaats. Grote breuk met het verleden was de schaalverkleining. De oude groepen van veertig patiënten werden ingeruild voor groepen van acht tot maximaal zestien patiënten. Het terrein kreeg meer het karakter van een nieuwbouwwijk met verschillende nieuwe kleine wooneenheden.

De provincie Noord-Holland bleef nog lange tijd aan het hoofd staan van Meerenberg. Pas in 1991 werd het ziekenhuis verzelfstandigd. Het is daarna opgegaan in de Frederik van Eedenstichting en het Psychiatrisch Ziekenhuis, beide in Amsterdam. Veel patiënten werden al snel naar deze locaties overgebracht. Tegenwoordig is Meerenberg geen psychiatrische instelling meer. Door veranderende ideeën over psychiatrie is de opzet van het gesticht gedateerd geraakt. Tegenwoordig blijven patiënten zo lang mogelijk in de eigen omgeving en is er sprake van vermaatschappelijking van de zorg. In plaats van mensen uit de samenleving te isoleren, worden patiënten nu ondergebracht in kleine wooneenheden die vaak in gewone woonwijken zijn geplaatst. Dat betekent dat het terrein van Meerenberg opnieuw een andere bestemming kan krijgen. In de afgelopen jaren zijn al vele plannen gemaakt en al evenveel rechtszaken aangespannen. Een nieuwe bestemming voor Meerenberg ligt gevoelig.

Park Brederode

Het plan is om Meerenberg om te vormen tot 'Park Brederode', een combinatie van bebouwing en een openbaar park. Op de noordkant van het terrein zijn recentelijk villa's gebouwd. Over de zuidkant zijn lang conflicten geweest, met als resultaat dat er voor is ge-

kozen, het oude hoofdgebouw van het gesticht deels te slopen, zodat alleen het oorspronkelijke gebouw van Zocher overblijft. Latere uitbouwen worden verwijderd. Het oude hoofdgebouw is een Rijksmonument. De sloop is goedgekeurd via een uitspraak van de Raad van State in januari 2010. Toch zal het waarschijnlijk nog tot 2011 duren voordat de sloop daadwerkelijk plaats kan vinden en het terrein verder ontwikkeld kan worden. Het bestemmingsplan is namelijk nog niet afgerond en goedgekeurd. Als dit eenmaal wel het geval is, wordt het hoofdgebouw gedeeltelijk gerestaureerd en zullen ongeveer veertig appartementen in het gebouw gerealiseerd worden.

De oude villa, tegenwoordig villa Meerzicht genoemd, is in 2006 op de benedenverdieping gerestaureerd. Het gebouw is hersteld naar de vorm die Zocher er in 1850 aan gaf. De villa ligt naast de grote vijver en vormt in de ontwerpen het hart van het nieuwe Park Brederode. Op de bovenverdieping was het 'atelier' gevestigd, waar onder andere een hydroloog, ecooloog en landschapsarchitect de nieuwe plannen voor het park uitwerkten. Nu is het verkocht en in particuliere handen gekomen.

Tastbare geschiedenis

Het is duidelijk dat het landgoed Meerenberg in de loop van de tijd veel ingrijpende veranderingen heeft gekend. De blekerijen maakten plaats voor hofsteden, de hofsteden voor de psychiatrische inrichting en die weer voor moderne villa's. Toch zijn er ook enkele oude structuren herkenbaar gebleven. Dat is mooi te zien als de kadastrale kaart uit 1843 naast de terreinkaart uit

Linksboven: Het vooraanzicht van Meerenberg nu. Bron: Park Brederode, 2010.

Links: Villa Meerzicht anno 2010. Bron: Park Brederode, 2010.

Boven: Kadastrale kaart uit 1843. Bron: Pamijer et al., 1949.

1949 en een luchtfoto uit 2010 wordt gelegd. Het park is in 1843 eenvoudig van opzet, met als belangrijkste gebouw de villa. Op de kaart uit 1949 is echter duidelijk de 'romantische Engelse' landschapsaanleg van Zocher te herkennen. De gestichtgebouwen nemen veel ruimte die voorheen niet werd gebruikt in beslag. Op het terrein is sprake van verdichting. Dat geldt zeker voor de situatie sinds de jaren tachtig waarin ook vele kleine woonvoorzieningen op het land zijn gebouwd.

De oude hofstede is in de loop der tijd voor zo veel verschillende functies gebruikt dat het oorspronkelijke uiterlijk flink is aangetast. De herbestemming van landgoed Meerenberg als inrichting voor geestelijke gezondheidszorg had grote gevolgen en transformeerde het landgoed. Niet per sé een slechte ontwikkeling. De komst van de psychiatrische instelling heeft een nieuwe dimensie gegeven aan Meerenberg. Het landgoed is al die jaren bijeen gehouden en is verrijkt met een nieuw park en gebouwen die tegenwoordig Rijksmonumenten zijn. Het complex is van grote betekenis voor de psychiatrie en heeft ook grote cultuurhistorische waarde voor Santpoort en Nederland als geheel. Als één van de eerste psychiatrische instellingen van zijn soort is het terrein een onderdeel van de Nederlandse geschiedenis. De herbestemming heeft zeker waarde toegevoegd. In het voormalige koetshuis is een museum gevestigd, dat de herinnering aan het verleden als psychiatrische inrichting levend houdt. Hopelijk kijken we in de toekomst met dezelfde trots terug op de moderne ontwikkelingen in Meerenberg. ■

Bronnen

- *Haarlems Dagblad*, 15-1-2010, 'Deel Meerenberg gesloopt.'
- J.H. Pameijer e.a. (1949), *Een eeuw krankzinnigenverpleging. Gedenkboek ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van het Provinciaal Ziekenhuis nabij Santpoort (voorheen Meerenberg)*, Santpoort.
- Park Brederode (2010), Villa Meerzicht [online]. [Geciteerd 17 juni 2010]. Beschikbaar via World Wide Web: < http://www.park-brederode.nl/over_park_brederode/villa_meerzicht >
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) (2010), Documentatiemap 'Meer en Berg' (oorspronkelijke bron onbekend).
- P. van Twuyver (2000), *Meerenberg 150 jaar. Een geschiedenis in foto's*. Haarlem: Stichting GGZ Museum.
- J. Vijselaar (1985), *Krankzinnigen gesticht. Psychiatrische inrichtingen in Nederland 1880-1910*. Haarlem.
- J. Vijselaar e.a. (1997), *Gesticht in de duinen. De geschiedenis van de provinciale psychiatrische ziekenhuizen van Noord-Holland van 1849-1994*. Hilversum

CONSERF MONUMENTENZORG

Conserf B.V. is een onafhankelijk Monumenten Adviesbureau dat zich richt op de instandhouding van monumentale panden in heel Nederland. Onze kerntaken zijn het opstellen van onderhoudsplannen, onderhoudsbegrotingen, bouwhistorische opnames en het geven van restauratiebegeleiding en advies aan eigenaren van monumentale panden. Ook voor het aanvragen van verschillende subsidies kunt u **Conserf** inschakelen.

Om een duidelijk inzicht te krijgen in de onderhoudsbehoeften en –kosten van een pand is een periodieke bouwkundige inspectie belangrijk. **Conserf** onderzoekt de bouwkundige staat van het monument en na de inspectie krijgt u een schriftelijke rapportage, waarin gebreken worden toegelicht door middel van foto's. U heeft dan een helder overzicht wanneer er wat gedaan moet worden aan het monument, en wat daarvan de kosten zullen zijn.

Conserf voert interieurinspecties uit waarbij gekeken wordt naar het hele gebouw. Schade aan interieurelementen kan vaak het resultaat zijn van bouwkundige gebreken. Denk aan de gevolgen van een lekkage in de dakgoot voor wandafwerking, muurschilderingen en lambriseringen. **Conserf** werkt met specialisten in het beheer en conserveren van roerend erfgoed met een kunsthistorische achtergrond.

Voorafgaande aan een verbouwing of restauratie van een historisch gebouw is men meestal verplicht om een cultuurhistorisch onderzoek uit te voeren. **Conserf** brengt de bouw- en cultuurgeschiedenis in kaart en geeft een helder waardeoordeel over de verschillende historische elementen van het monument en de omgeving. Het cultuurhistorisch onderzoek ligt tevens aan de basis van een goed restauratieplan.

KASTELN IN HET ONDERWIJS

door Annemieke Wielinga

Kastelen appelleren bij velen aan gevoel voor romantiek, avontuur en spanning. Een groot aantal televisieprogramma's, films en spelletjes hebben kastelen en hun bewoners als onderwerp.

Wat dan toch meestal opvalt is een verwrongen beeld van de werkelijkheid, anachronismen en het scheppen van een eigen idee van de historische werkelijkheid. En dat geldt ook, (wellicht vooral) voor informatie gemaakt voor de kinderen.

Annemieke Wielinga is
directeur van de NKS

De NKS heeft op haar website onder de button Kastelengids een aantal keuzemogelijkheden voor het opsporen van kinderactiviteiten, educatie en kinderfeestjes. Klinkt men die aan dat komt men terecht bij een lange lijst van kastelen die in minder of meerdere mate iets voor kinderen en jeugd aanbieden. Dat varieert van lespakketten tot en met kindervoorstellingen. Met deze informatie, die door de kasteelorganisaties zelf wordt bijgehouden, moet men overigens kritisch omgaan. Niet altijd is ze actueel zodat het aanbeveling verdient vooraf aan het bezoek met het desbetreffende kasteel contact op te nemen.

Voor wat betreft onze kastelen en buitenplaatsen moet onderscheid gemaakt worden tussen het echte lesmateriaal en de zaken die zij als spelmateriaal aanbieden bij een incidenteel bezoek (bv een speurtocht of een speciale kinderrondleiding).

In 2006 publiceerde de Raad voor het Onderwijs een rapport over Onderwijs in Cultuur (zie voor de volledige tekst www.onderwijsraad/publicaties en dan naar 2006).

Een van de conclusies in dit rapport is dat erfgoedinstellingen zelf tijd en geld moeten investeren om de scholen bij hun werk te betrekken. Zij zijn het aan zichzelf verplicht om te onderzoeken hoe dat kan. Het komt dus neer op een gezamenlijke verantwoordelijkheid van de erfgoedinstelling en het onderwijs. Daarnaast geeft de Raad aan dat ruim aandacht moet worden gegeven aan cultuur en erfgoed in verschillende culturen omdat nu eenmaal de diversiteit op de scholen dit vereist.

Men kan niet vroeg genoeg beginnen met kinderen in contact te brengen met cultuur en erfgoed. Hoe jonger kinderen met cultuur en erfgoed in aanraking gebracht worden hoe meer deze kennis en ervaringen beklijven. Het rapport erkent dat er aan de opleiding van PABO-studenten nog wel gewerkt moet worden. Zij hebben vaak weinig kennis over kunst, cultuur en erfgoed. Dat heeft uiteraard ernstige gevolgen voor het onderwijs op de basisschool. Opvallend is wel dat alleen de erfgoedsector beschikt over een opleiding tot educatief medewerker (aan de Reinwardtacademie, opleiding museologie).

Een ander punt van zorg is de wijze waarop de lesstof wordt aangeboden. Veel organisaties bieden lesmateriaal aan in de vorm van een leskist of gedrukte lesbrieven. Op dit moment is dat niet meer voldoende en verouderd. Wil men leerlingen boeien, en dat betreft dan leerlingen uit zowel het basis- als het voortgezet onderwijs, dan moet men met modernere middelen komen: digitale middelen als dvd (in feite ook al verouderd), een interactief spel, een website. Dit geldt ove-

rigens ook voor de kinderrondleidingen, die vaak dan pas interessant worden, indien de kinderen actief mee kunnen doen aan de hand van interactieve communicatiemiddelen. Een aantal kastelen doet dit al, maar de gebruikelijke lespakketten en leskoffers vormen nog de meerderheid. Het probleem voor veel culturele instellingen is dat het voortdurend moderniseren van hun materiaal geld kost dat meestal niet voorhanden is. Voor het samenstellen van goed lesmateriaal, dat door scholen (basis- en voortgezet onderwijs) gebruikt kan worden (en zal worden), is het sterk aan te raden rekening te houden met de kerndoelen die door de rijksoverheid worden vastgesteld. Met deze kerndoelen kan de inhoud van het lesmateriaal worden uitgewerkt. In 2010 waren voor het basisonderwijs de volgende kerndoelen voor het vak wereldoriëntatie (waaronder geschiedenis valt) relevant:

- *De leerlingen leren gebruik te maken van eenvoudige historische bronnen, zoals aanwezig in ons cultureel erfgoed, en ze leren aanduidingen van tijd en tijdsindeling te hanteren.*
- *De leerlingen leren over kenmerkende aspecten van de volgende tijdvakken: jagers en boeren; Grieken en Romeinen; monniken en ridders; steden en staten; ontdekkers en hervormers; regenten en vorsten; pruiken en revoluties; burgers en stoommachines; wereldoorlogen en holocaust; televisie en computer.*
- *De leerlingen leren over de belangrijke historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis.*

Een aantal kasteelorganisaties heeft ook voor het voortgezet onderwijs leermateriaal ontwikkeld. Hebben zij adequaat en bruikbaar materiaal vervaardigd dan hebben zij hoogstwaarschijnlijk gebruik gemaakt van een of meerdere van de volgende kerndoelen:

- *De leerling leert betekenisvolle vragen te stellen over maatschappelijke kwesties en verschijnselen, daarover een beargumenteerd standpunt in te nemen en te verdedigen, en daarbij respectvol met kritiek om te gaan*
- *De leerling leert een kader van tien tijdvakken te gebruiken om gebeurtenissen, ontwikkelingen en personen in hun tijd te plaatsen.*
- *De leerling leert hierbij over kenmerkende aspecten van de volgende tijdvakken:*
tijd van monniken en ridders (500 – 1000);
tijd van steden en staten (1000 – 1500);
tijd van regenten en vorsten (1600 – 1700);
tijd van pruiken en revoluties (1700 – 1800);
- *De leerling leert daarbij in elk geval de relatie te leggen tussen de gebeurtenissen en ontwikkelingen in de 20e eeuw (waaronder de Wereldoorlogen en de Holocaust), en hedendaagse ontwikkelingen. De vensters van de canon van Nederland dienen als inspiratiebron voor de behandeling van de tijdvakken.*
- *De leerling leert historische bronnen te gebruiken om zich*

een beeld van een tijdvak te vormen of antwoorden te vinden op vragen, en hij leert daarbij ook de eigen cultuurhistorische omgeving te betrekken.

- *De leerling leert de atlas als informatiebron te gebruiken en kaarten te lezen en te analyseren om zich te oriënteren, zich een beeld van een gebied te vormen of antwoorden op vragen te vinden.*
- *De leerling leert over overeenkomsten, verschillen en veranderingen in cultuur en levensbeschouwing in Nederland, leert eigen en andermans leefwijze daarmee in verband te brengen, en leert de betekenis voor de samenleving te zien van respect voor elkaars opvattingen en leefwijzen.*

In beide kerndoellijstjes komt het cultureel erfgoed er bekaaid af. In de kerndoelen van het voortgezet onderwijs komt het zelfs helemaal niet voor. Het verwerken van de kerndoelen in het materiaal is natuurlijk van belang voor de leerkracht om het met succes te kunnen gebruiken en aansluiting te vinden met het algemene lesmateriaal over geschiedenis. Over het algemeen zal er zeker in enige mate aan tegemoet gekomen zijn, gezien de brede formuleringen van de kerndoelen. Het rekening houden met de kerndoelen is van belang voor een goed educatief aanbod van kennis op het gebied van kastelen, historische buitenplaatsen en de verschillende periodes.

Voor een uitgebreid pakket aan educatieve middelen moet men over het algemeen kijken naar de grote en meer bekende objecten, zoals het Muiderslot, Slot Loevestein, kasteel Hoensbroek en Groeneveld.

Speciaal voor de verschillende groepen van het basisonderwijs en in een enkel geval ook voor de eerste twee klassen van het voortgezet onderwijs zijn er speciale lespakketten en lesbrieven. Loevestein bijvoorbeeld biedt speciaal voor de jeugd van 13 tot en met 18 jaar digitale educatieve materialen aan zoals GPS en PDA (Personal Digital Assistant), waardoor je bijvoorbeeld met een soort tomtom of met je mobiele telefoon routes kunt volgen en opdrachten kunt uit-

voeren. Ook zijn er in Loevestein op verschillende locaties computers met touch-screen om meer te weten te komen over de getoonde voorwerpen en historische personen.

Een opvallend voorbeeld van een uitgebreid en over meerdere jaren te gebruiken educatief project is *Van Luchtkasteel tot Dassenburcht* ontwikkeld door de koninklijke Nederlandsche Heidemaatschappij, SME-Milieueadviseurs, de Federatie Particulier Grondbezit, Teleac/NOT en Veldwerk Nederland, daterend uit 2004. Doel van dit pakket is het basisonderwijs met natuur en cultuur op buitenplaatsen kennis te laten maken. De verschillende lessen zijn gericht op de verschillende groepen van het basisonderwijs.

Door kinderen direct met de buitenplaats en zijn eigenaar/bewoner in contact te brengen en ze gedurende enige weken op het landgoed cq de buitenplaats te laten lopen en werken, leren de kinderen met behulp van vragen en opdrachten en een verhaallijn vele aspecten van de buitenplaats kennen. Het is bovendien een mogelijkheid om leerlingen in aanraking te laten komen met erfgoed in hun directe leefwereld. Beleven, voelen, ruiken en praktisch bezig zijn, dat zijn de kenmerken van dit pakket.

De aandacht in dit pakket gaat vooral naar de groene aspecten en minder naar de buitenplaats als monument. Er is weinig/geen aandacht geschonken aan de historische context, noch in regionaal noch in landelijk verband. Wel, en dat is avant la lettre, wordt veel aandacht besteed aan herbestemming en conflicterende belangen bij beheer en exploitatie. Een tweetal heel gerichte hoofdstukken vergezeld van opdrachten en vragen moeten groep 5 en 6 inzicht geven in de feiten van beheer en behoud. Ook de ontwikkeling van nieuwe landgoederen komt aan de orde.

Elke les wordt voorafgegaan door het stellen van lesdoelen. Teksten en vragen worden zoveel mogelijk daaraan getoetst. Hoewel het pakket voornamelijk gericht is op de buitenplaats, worden de begrippen buitenplaats en landgoed door elkaar gehaald. Eigenlijk wordt alleen het woord landgoed gebruikt, zodat de verschillende onderdelen van de buitenplaats niet onderscheidend worden neergezet, echter wel behandeld (hoofdhuis, bijgebouwen, tuinsieraden). Voorbijgegaan wordt ook aan het feit dat kastelen en versterkte hoven (een onjuiste term) overgegaan zijn in buitenplaatsen. De term landhuizen is ook een niet gebruikelijke term in dit verband. Onduidelijk is of voor de inhoud gebruik is gemaakt van de kennis aanwezig bij de Stichting tot Behoud van Particulier Historische Buitenplaatsen (inmiddels opgeheven).

De kerndoelen, zoals gegeven door het Ministerie van Onderwijs, worden niet duidelijk of in het geheel niet

gevolgd. De inbedding van het verschijnsel landgoed cq buitenplaats in historische context wordt niet gegeven. Tijdperken, de kenmerken daarvan en historische figuren ook niet. Het pakket is vooral gericht op de groene aspecten van de buitenplaats en niet op de historie. Het belichten van een monument zou toch ook vanuit dat standpunt behandeld moeten worden.

Dat is jammer, want de opbouw van de lessen en opdrachten moeten voor leerlingen beslist inspirerend zijn. Het is ook niet voor niets dat dit project al jaren gebruikt wordt door zowel scholen en eigenaren cq beheerders van historische buitenplaatsen. In dit geval wordt, en dat gaat helemaal volgens de wens van de Onderwijsraad, de school benaderd door de culturele instelling cq buitenplaats en wordt gezamenlijk gewerkt aan de uitvoering van het pakket.

Bovendien, en dat is van belang, wordt aan de uitwerking van het project door de school ook follow-up gegeven. Het blijft niet bij een bezoek, maar per jaar en dan jaren achtereenvolgend, wordt de buitenplaats een paar maal bezocht en wordt er gewerkt. Dat is de broodnodige en juiste aanpak om cultureel erfgoed ook werkelijk bij de leerlingen ingang te krijgen.

Er is in het verleden al een aantal inventariserende onderzoeken uitgevoerd, onder andere door het in 2007 opgeheven Nationaal Contact Monumenten, over het grote aanbod en waarin ook de wens tot grotere coördinatie en samenwerking werd geuit. Daar is helaas nog niet veel verbetering in gekomen. Het is jammer dat het aanbod aan lesmateriaal zo wisselend is en dat niet meer gebruikt wordt gemaakt van overkoepelende kennis en ervaring. Het lespakket dat in 2005 door de NKS in samenwerking met het SLO (Stichting Leerplan Ontwikkeling) is uitgebracht: de interactieve cd-rom *Heel veel Kasteel*, die voor verschillende niveaus van het basisonderwijs en de eerste twee klassen van het voortgezet onderwijs een volledige overzicht

geeft van de ontwikkeling van het middeleeuws kasteel en middeleeuwse geschiedenis, laat zien dat het ook anders kan.

Het is ook jammer, zo blijkt uit 'Het monument als geschiedenisboek, Onderzoek naar educatie in de monumentensector' (masterscriptie Erfgoedstudies UvA, Amsterdam 2007), dat er bij de ontwikkeling van lesmateriaal betrekkelijk weinig contact is tussen de monumenteninstellingen en het onderwijs. Dat contact is broodnodig om er bijvoorbeeld voor te zorgen dat het voor de leerkracht, die toch al overspoeld wordt met lesmaterialen, aantrekkelijk wordt om met het aangeboden materiaal te werken.

Uitzonderingen daargelaten, moeten de erfgoedinstellingen meer initiatieven nemen om deze situatie te veranderen zodat onze monumenten een vast onderdeel van het lesprogramma kunnen worden. Want wie kans ziet om leerlingen zo vroeg mogelijk met monumenten vertrouwd te laten raken, draagt bij aan een goede monumentenzorg in de toekomst. ■

advertentie

PERIODIEKE SCHENKINGEN AAN DE NEDERLANDSE KASTELNSTICHTING

De NKS zet zich, zoals u wel weet, vanaf 1945 in voor het behoud van de Nederlandse kastelen en historische buitenplaatsen. De stichting onderneemt daartoe een veelheid van activiteiten, variërend van het onderhouden van de leerstoel Kastelenkunde, het doen van wetenschappelijk onderzoek, het verzorgen van publicaties in de meest uitgebreide zin tot het geven van toeristische voorlichting, het organiseren van excursies naar kastelen en het houden van studiedagen. Al deze activiteiten kosten geld, geld dat deels wordt opgebracht door subsidie, door erflatingen, door sponsoring, door uw welkome begunstigersbijdragen en tenslotte ook door bijzondere schenkingen.

Het doet ons genoegen u ten aanzien van dat laatste te kunnen meedelen, dat wij sinds enige tijd met Van Doorne Advocaten-Notarissen-Fiscalisten in Amsterdam een overeenkomst hebben gesloten waarmee, mocht u daartoe willen besluiten, het voor u makkelijker wordt om de NKS een fiscaal vriendelijke periodieke schenking te doen.

Het periodiek schenken aan de NKS heeft voor u het grote voordeel dat deze geheel aftrekbaar is voor de inkomstenbelasting, omdat de NKS de ANBI-status heeft (Algemeen Nut Beogende Instelling). Praktisch gezien houdt deze mogelijkheid in, dat periodiek een bepaald bedrag per jaar, gedurende tenminste vijf jaar, aan de NKS wordt geschonken. Deze schenking is als persoonlijk aangegane verplichting zonder drempel jaarlijks geheel aftrekbaar voor de inkomstenbelasting. Deze gift is – ongeacht de omvang – voor de NKS fiscaal onbelast. Belooft de periodieke schenking € 100,- of meer per jaar, dan neemt de NKS de kosten van de notariële akte voor haar rekening. De kosten bedragen in het algemeen € 50,- exclusief 6% kantoorkosten en 19% BTW. Om al onze activiteiten, die tot doel hebben het behoud van het kasteel en de historische buitenplaats in samenhang met de daarbij behorende groene omgeving, met dezelfde of nog grotere inzet voort te zetten, hebben wij uw steun hard nodig. Wellicht kan deze constructie van een periodieke schenking, die wij samen Van Doorne hebben opgezet, voor u aanleiding zijn ons deze 'fiscaal vriendelijke' steun te geven.

Hebt u het voornemen een dergelijke schenking aan de Nederlandse Kastelenstichting te doen, dan kunnen wij u omtrent de bijzonderheden met plezier verder inlichten.

Wij zouden uw onontbeerlijke hulp in deze vorm, naast uw welkome bijdragen, die wij, en dat realiseren wij ons zeer goed, reeds van u als begunstiger ontvangen, zeer op prijs stellen.

Annemieke Wielinga, Directeur.

Een gezonde kijk op onroerend goed

Houtinsectenbestrijding | Zwamsanering
Houtrestauratie met epoxytechniek | Isochips®-kruipruimteisolatie
Vochtwering | Kruipruimterenovatie | Constructiedroging
Heteluchtmethode | Zuurstofarmeluchtmethode | Microgolvenmethode
Onderzoek met de videoscope | Inspectieabonnements

Vestigingen in: Alphen aan den Rijn | Liempde | Echt
Heerhugowaard | Assen | Mechelen (B)

 www.vanlierop.nl

BEDREIGDE KASTELEN

Arcen (gemeente Venlo, Limburg)

De gemeente Venlo, heeft onder druk van de bezuinigingsrondes, de plannen betreffende de bouw van het MFA (multi-functionele activiteitencentrum) vlak tegenover het kasteel Arcen laten varen (najaar 2010). Nu komt de gemeente met een afgeslankt plan dat ongeveer 5 miljoen euro minder kost, in uitvoering minder volumineus is dan in de oude opzet, maar dat niettemin bij realisatie hetzelfde effect zal hebben op de directe omgeving van het kasteel. De NKS zal zeker weer reageren om de schade zoveel mogelijk te beperken.

Eerde (gemeente Ommen, Overijssel)

Na lange tijd van stilte is de gemeente Ommen weer in actie gekomen. De partiële herziening van het bestemmingsplan (waartegen de NKS begin 2010 heeft gereageerd) is nu in procedure genomen. Er worden miljoenen uitgetrokken om het landgoed Eerde te restaureren. Het kasteel huisvest een internationale school. Een bestemming, die het mogelijk maakt kasteel en landgoed te behouden, juichen we toe. Het is echter teleurstellend dat in deze plannen ook een high-tech schoolgebouw van flinke omvang in de historische tuin moet verrijzen. Zo wordt het cultureel erfgoed ingrijpend aangetast. De NKS heeft nogmaals geprotesteerd bij de gemeenteraad van Ommen. Ook ditmaal werkt de NKS weer nauw samen met de Stichting Buitengoed Overijssel.

Gemert (gemeente Gemert, Noord-Brabant)

Het laatste nieuws over kasteel Gemert is dat de gemeente niet, zoals aanvankelijk wel de bedoeling was, het kasteel zal kopen. De Paters van het Heilig Hart hebben het laatste bod van de gemeente afgeslagen. Zij zijn nog steeds eigenaar van het kasteel en schijnen nu in verregaande onderhandeling te zijn met een vastgoedbelegger. De herbestemming van kasteel Gemert is daardoor nog onduidelijk.

Positieve ontwikkelingen

Interieurwacht

Goed nieuws over onze kasteelinterieurs. Naar het voorbeeld van onze zuiderburen, die in 1997 een Interieurwachter aanstelden, werd eerst in Noord-Brabant (2006) en vorig jaar in Limburg een interieurwachter in dienst genomen. Deze wachters, in dienst bij Monumentenwacht Nederland, worden ondergebracht bij de provinciale monumentwachtorganisatie. Zij vormen hopelijk het begin van een landelijk netwerk van interieurwachters. Dat is in ieder geval het streven van Monumentenwacht Nederland. Deze interieurwachters moeten de historische interieurs in de gaten houden en waar nodig maatregelen treffen. Dit was voor de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de Monumentenwacht Nederland de aanleiding om eind 2010 een symposium te organiseren met als thema een Lan-

.....

Eerde (Ommen, Overijssel). Foto Peter van der Wielen, 2000.

delijke Erfgoedwacht voor het historische interieur.

Een dergelijke instantie moet de dreigende achteruitgang van waardevolle interieurs, waaronder de weinige nog overgebleven historische kasteelinterieurs, tegengaan. De Landelijke Monumentenwacht is een heel goede zaak gebleken voor de historische casco's. We hopen dat ook de interieurwacht zo'n positief effect zal hebben voor het historische interieur: signalering van (dreigende) gebreken, advisering over onderhoud en beheer, verbreding van kennis op het gebied van het historisch interieur.

FIM Federatie Instandhouding Monumenten

De Nederlandse Kastelenstichting heeft sinds de oprichting zitting in het bestuur van de Federatie Instandhouding Monumenten. Dit is een organisatie die bestaat uit de landelijke monumentenorganisaties met monumentenbezit, aangevuld met enkele organisaties die niet zelf eigenaar van monumenten zijn. Het bestuur van de FIM bestaat uit de voormalige leden van het NCM-directeurenoverleg van het Nationaal Contact Monumenten (NCM, in 2007 opgeheven). Het DB is onlangs op bezoek geweest bij staatssecretaris Halbe Zijlstra om hem met de FIM en haar werk kennis te laten maken. Het werd een positief gesprek waarin de bewindsman de FIM wil betrekken bij de uitwerking van het vergunningvrij bouwen, waardoor de kans groot is dat monumenteigenaren/beheerders die kennis ontberen, op ongeoorloofde en onverantwoorde wijze hun monument kunnen gaan aantasten (en dat geldt dan ook voor interieurs, voor de ruimte rondom het gebouwde monument etc.).

Ook is er gesproken over het belang van de vrijwilligers in de monumentenwereld. De staatssecretaris gaat daar zeker aandacht aan besteden. Het huidige subsidiebeleid, Besluit Rijksregeling Instandhouding Monumenten (BRIM) is wat de uitwerking betreft, een grote zorg. Zijlstra heeft de FIM een belangrijke rol toebedacht bij de evaluatie van de eerste toepassingsperiode van de BRIM. Uit het gesprek bleek dat de staatssecretaris de FIM ziet als de gesprekspartner in de monumentensector. ■

BOEKEN

G.A.M. Offenberg.

De tuinbaas en zijn buitenplaats.

Werken in historisch groen.

Zwolle 2010.

ISBN 978 90 400 7702 9.

Tuinbazen zijn historisch gezien mannen, maar in dit boek wordt in ieder geval één vrouwelijke tuinbaas opgevoerd. Fundamenteel verschil maakt het niet: de meest in het oog lopende eigenschap van de tuinbaas is zijn of haar enorme verbondenheid met de buitenplaats waar hij of zij werkt. In die zin kan er zeker worden gesproken van 'zijn' buitenplaats. Zelfs als de eigenlijke eigenaar zich weinig interesseert voor zijn bezit of zijn personeel op ouderwets-feodale wijze behandelt, blijft de betrokkenheid van de tuinbaas met zijn park intensief. In dit boek zijn diverse oude en jonge tuinbazen geïnterviewd over hun werkend bestaan. Soms gaat dat terug tot ver voor de Tweede Wereldoorlog, omdat het beroep van vader op zoon overging en men al jong de mouwen opstroopte. Lang niet alle tuinbazen hebben dan ook een formele opleiding genoten, het is een baan die in de praktijk wordt geleerd.

Een tuinbaas is degene die alle tuin-knechten aanstuurt en samen met de heer of vrouw des huizes het beleid vaststelt. Welke planten en bomen worden geplaatst, hoe wordt de tuin in de verschillende seizoenen beheerd, welk onderhoud wordt gedaan aan paden, wegen, sloten en vijvers, gebouwtjes en tuinmeubilair? De hoogtijdagen voor de tuinbaas lijken inmiddels voorbij. Echte grote vernieuwingen zijn te kostbaar geworden en veel eigenaren schakelen over op een onderhoudsarme tuin. Waar vroeger tuinbazen over veel personeel konden beschikken, zijn ze nu vaak alleen of hebben slechts de assistentie

van één knecht. Uit sommige gesprekken blijkt dat vroeger regelmatig dui-zenden planten werden opgekweekt en in de zomer in de bloembedden werden geplaatst – met de hand, één voor één! In de herfst ging de boel

er dan weer uit. Dat is tegenwoordig ondoenlijk. Voor grote ingrepen en zwaar werk worden vaak derden ingehuurd, maar die hebben veel minder binding met de tuin, werken vanuit een commerciële mentaliteit en worden ook niet geconfronteerd met de lange termijn gevolgen van hun handelen. Voor een 'echte' tuinbaas is zijn tuin een levenwerk, waarbij ingrepen pas soms over lange jaren hun vruchten zullen dragen. Het boek biedt mooie anekdotes over de relatie tussen personeel en kasteelheer en het personeel onderling. De precieze doelgroep van het boek is onduidelijk. Het is geen handboek voor de tuinbaas, noch een diepgravende historische studie. Evenmin is helder hoe de keuze voor deze tuinbazen als informanten tot stand is gekomen. Eén boodschap springt eruit: tuinbazen zijn bijzondere mensen. Hun grote kennis dreigt bij gebrek aan opvolgers verloren te gaan.

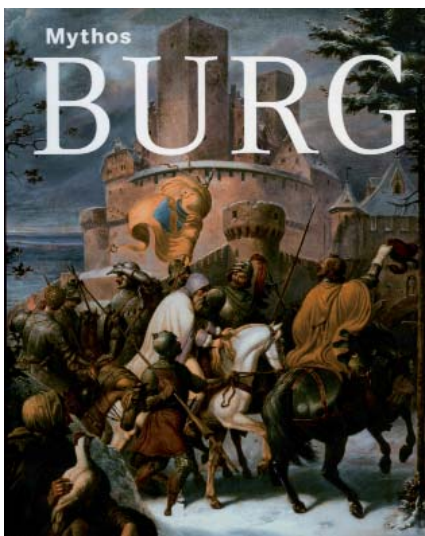
G. Ulrich Grossmann und Hans Ottomeyer, herausg.

Die Burg. Wissenschaftlicher Begleitband zu den Ausstellungen 'Burg und Herrschaft' und 'Mythos Burg'.

Dresden 2010.

ISBN 978 3 936688 48 1

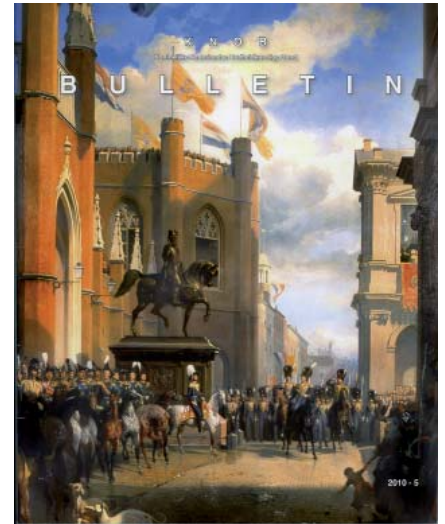
Begin 2009 organiseerde de Duitse Wartburggesellschaft een symposium over kastelen, een jaar later was dat de aanleiding tot grote tentoonstellingen over dat onderwerp. Het is een cliché, maar onze oosterburen pakken zoiets grondig aan; de kennis die op deze wijze was verzameld, werd vastgelegd in drie zeer lijvige boekwerken. Twee daarvan zijn catalogi bij de tentoonstellingen, een in Berlijn en een in Neurenberg. Het derde boekwerk, dat maar liefst 340 dichtbeschreven pagina's telt, is een state of the art overzicht van de Duitse kastelenkunde. In 31 bijdragen worden vele aspecten van het kastelenonderzoek onder de loep genomen. Niet voor niets beloven de auteurs om een min of meer compleet overzicht te geven. Voor een deel komen er typisch Duitse onderwerpen aan de orde. Zo wordt ingegaan de invloed van de Slavische volkeren op de kastelenbouw en de Gannerbenburg, een kasteel dat in eigendom wordt gehouden door meerdere families. Veel aandacht is er voor de ontwikkeling van het gebouw maar ook voor de sociale en politieke betekenis van het kasteel. Een aantal historiografische artikelen belicht de opkomst van het onderzoek naar kas-

telen. Al in de achttiende eeuw waren er historisch geïnteresseerden die hun best deden, om monumentale gebouwen en resten van kastelen in beeld te brengen. En dat kunt u letterlijk opvatten; tekenaars en schilders werden ingehuurd om de burchten en ruïnes op papier en drukplaat vast te leggen. Mooi wordt geschetst hoe de Romantiek onder het publiek en het nationalisme van de staat in 'het kasteel' samenkwamen. Symbool van emotie en van natie. Het boek is een 'must' voor iedere kasteelkenner, al zijn niet alle bijdragen even soepel van stijl.

KNOB-bulletin 2010, aflevering 5

Vorig jaar al bracht de KNOB een apart kastelennummer uit als bulletin, maar eind 2010 kwam opnieuw een aflevering uit waarin historische huizen centraal staan. Het gaat om koninklijke paleizen en het is gelukt een aantal zeer interessante artikelen te verzamelen. Corjan van der Peet opent met een gedetailleerde bouwhistorische geschiedenis van paleis Soestdijk. Het jachtslot, in de zeventiende eeuw door de rijke Amsterdammer Cornelis de Graeff gebouwd, werd door stadhouder Willem III in 1674 aangekocht. Als zoenoffer schonken de Utrechtse Staten Willem de hoge heerlijkheid. Het jachtslot werd door latere Oranjes en Lodewijk Napoleon een aantal malen verbouwd en die ingrepen worden door Van der Peet nauwgezet gereconstrueerd. Opvallend zijn de grote aanpassingen door Juliana en Bernhard. Hanneke Ronnes beschrijft dat andere belangrijke jachtpaleis van de Oranjes, 't Loo, maar dan vanuit een heel andere optiek. 't Loo functioneert al jaren als museum en zij bestudeert de inrichting van het paleis. In hoeverre wordt daarin authenticiteit nagestreeft? Het blijkt dat de opzet van het museum, een chronologisch verhaal vertellen over de Oranje-dynastie, botst met de historische verdeling van kamers en appartementen. Sommige Oranjetelgen worden nu aan ruimten gekoppeld, waar ze eigenlijk niet 'horen', maar beter in passen vanwege hun plaats in het doorlopende verhaal. Er is daarover zeker discussie gaande.

Het piece de resistance van dit nummer is echter het artikel van Rob van der Laarse over de Haagse paleisbouw van de Oranjes. Na de instelling van het koninkrijk bleken de Oranjes tot de rijkste inwoners te behoren en die rijkdom en hun nieuw verworven status wilden ze ook laten zien. Met name de kroonprins, de latere Willem II, getrouwd met Anna Palowna, maakte van zijn residenties paleizen vol kunst, pracht en praal.

Zeker in Brussel werden grote bouwactiviteiten geïnitieerd. Na de Belgische Opstand verschoof de belangstelling van de Oranjes naar Den Haag en de kroonprins kocht er grote terreinen aan. Zijn bezit strekte zich uit van paleis Kneuterdijk tot aan de duinen, een landgoed dat meer dan drie keer de omvang van Soestdijk bezat. Hier liet hij nieuwe gebouwen neerzetten, deels in de toen in Engeland in zwang zijnde 'gothic style'.

Geldgebrek zorgde er voor, dat zijn grootse plannen maar slechts gedeeltelijk werden uitgevoerd. Willem III nam na de dood van zijn vader direct afstand van zijn bouwplannen en diens populaire stijl. Hij verkocht grote delen van het Haagse bezit en ook andere huizen en paleizen, vanwege de benarde financiële toestand van de familie. Zelfs een flinke hoeveelheid schilderijen verhuisde naar St. Petersburg om schulden af te betalen. Kneuterdijk, nog door de zoon van Willem III als woonhuis gebruikt, werd in 1879 geveild. Niet voor niets koos Van der Laarse als titel: Koninklijk erfgoed van het verlies.

DONATUS VERZEKERT VERTROUWD SINDS 1852

In 1852 schrijft Harriet Beecher Stowe 'De negerhut van oom Tom', waardoor voor het eerst het grote publiek wordt gewezen op de mensonterende kanten van slavernij en mensenhandel. In datzelfde jaar wordt Donatus opgericht. Sinds die tijd verzekeren wij kerkgebouwen, monumenten en zorginstellingen. Zonder winstoogmerk. Met veel expertise. Voor meer informatie zie www.donatus.nl of bel 073 - 522 17 00.

